

Sahib RZAYEV
filologiya elmləri namizədi,
dosent

KİÇİK MƏKTƏBYAŞLI UŞAQLARIN MÜTALİƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Uşaq kitabxanalarında məktəbli oxucuların mütaliəsinə pedaqoji cəhətdən düzgün rəhbərlik etmək üçün onların hər bir yaş qrupunun psixoloji və mütaliə xüsusiyyətlərini bilmək vacibdir. Bu sahədə məğni olan pedaqoqlar, psixoloqlar və kitabxanaşünaslar kiçik, orta və böyük məktəbyaşlı şagirdlərin mütaliə xüsusiyyətlərini ətraflı tədqiq edərək öyrənmişlər.

Uşaq kitabxanalarının oxucuları olan kiçik və orta məktəbyaşlı şagirdlərin özünəməxsus yaş və mütaliə xüsusiyyətləri mövcuddur.

Kiçik məktəbyaşlı, şagirdlərin fiziki və əqli inkişafı üçün xarakterik olan müəyyən dövrü əhatə edib, təhsilləri üçün nəzərə alınmalı xüsusiyyətlərlə şərtlənir. Bu dövr uşaqların oxucu kimi inkişafının ən çətin dövrü hesab olunur. Birinci sinif şagirdinin mütaliə prosesində bütün zehni fəaliyyəti mətni mənimsəməkdə ortaya çıxan çətinlikləri aradan qaldırmağa yönəlir. "Dinləyicilikdən" oxucuya çevrilmək mərhələsi məktəblilərin bir sıra müsbət oxuculuq keyfiyyətlərinin sıradan çıxmasına səbəb olur. Bu yaşlı məktəblilər hələ oxu texnikasına və verdiyinə yiyələnmədikləri üçün mütaliə prosesində baş verən çətinliklər onların kitaba olan səmimi münasibətlərini və emosional reaksiyalarını söndürür.

Həmçinin uşaqlardakı bu cəhət oxunan mətnin düzgün qavranılmasına və dərk edilməsinə maneçilik törədir. Ona görə də bu yaşlı məktəblilər hər hansı mətni bir dəfə oxuduqdan sonra onun haqqında aydın təsəvvür əldə edə bilmirlər. Lakin həmin mətni başqasının ifadəsində eşitdikdə, yəni dinləyici rolunda olarkən hər şeyi aydın dərk edirlər. Buradan aydın olur ki, uşaqlarda mətni çətin dərk etmək halı müvəqqəti xarakter daşıyır. Uşaqlar düzgün, şüurlu və sürətli oxu verdiyinə yiyələndikcə bu hal tədricən aradan qaldırılacaqdır.

Mütaliyə yeni başlayan birinci sinif şagirdləri 2-3-cü sinif şagirdlərindən kifayət qədər fərqlənirlər. Lakin ədəbi əsərə münasibətlərdəki ümumi xüsusiyyətlərinə görə 7 və 8-9 yaşlı uşaqlar bir oxucu kimi məktəbyaşlı oxucuların uşaq oxucular tipi kimi izah olunur. Bu oxucu tipinin əsas xarakterik xüsusiyyətləri 8-9 yaşlı uşaqların mütaliəsinin fonunda daha aydın nəzərə çarpır. Çünki məhz bu dövrdə artıq sərbəst mütaliə etmək texnikasına müəyyən dərəcədə yiyələnmiş olurlar.

Kiçik məktəbyaşlılar adətən bədii kitabların oxucularıdır. Onların oxuculuq xüsusiyyəti məhz bədii əsərlərə münasibətdə və bədii əsərləri özlərinə məxsus şəkildə dərk etmək cəhətlərində aydınlaşır.

Altı-yeddi yaşlı uşaqlar hadisələri təsəvvürlərində canlandıraraq, xoşladıkları qəhrəmanın halına acıyır, onların müvəffəqiyyətlərinə ruhən sevinirlər. Uşaqlardakı bu cür halına acımaq qabiliyyəti sənət əsərlərinin mükəmməl dərk edilməsinin əsas əlamətlərindən hesab olunur. Kiçik məktəbyaşlıların ədəbi qəhrəmanların taleyinə acıması, kitabı dərk etməyin əsas stimulu hesab olunur. Bununla uşaqlarda kitabdakı hadisələrə və qəhrəmanlara şəxsi münasibətlər yaranır ki, bu xüsusiyyət yalnız kitabdakı hadisələri deyil, eyni zamanda hadisələrin məzmununu və məqsədini, həmçinin fəaliyyət prosesində adamların qarşılıqlı münasibətlərini də dərk etməyə kömək edir. Bununla da hala acımaq xüsusiyyəti insan hərəkətlərinə mənəvi qiymət verməkdə uşağa kömək edir. 6-7 yaşlı uşaqlar daxilən emosional cəhətdən obrazı yaşayırlar. Emosional cəhətdən bədii əsərlərdəki hadisələrin təsirindən çıxıb bilmirlər. Məhz bu cəhət onların gerçəkliyi kifayət qədər dərk etmələri ilə əlaqədardır.

Yeddi yaşından başlayaraq öyrənmək uşaqların əsas fəaliyyətinə çevrilir. 8-9 yaşlı uşaqlarda məktəbin ikinci-üçüncü-dördüncü sinif şagirdlərində yeni ictimai əlaqələr, insanlara və hadisələrə yeni münasibətlər baş verir, ədəbi əsərə münasibətləri də dəyişir. Görkəmli psixoloq N.S.Leytes bu yaş dövründən bəhs edərək göstərir ki, bu "bilikləri əldə etməyin ilkin dövrüdür". Bu yaşda həqiqəti dərk etmək özünə məxsus şəkildə baş verir. Yəni bu hal biliklər toplamaq, öyrənmək, ətraf mühitdəki hadisələri, faktları yadda saxlamaq şəklində özünü göstərir. Bu yaşlı məktəblilərin idrakı sorğuları geniş olmaqla bərabər eyni zamanda səthidir və dəyişkəndir, qeyri sabitdir. Kiçik məktəbyaşlılar olduqca zehinli, yeniliyi dərk etməyə hazır və yeni qazandıqları bilik və məlumatlardan ləzzət almaq və yüksək dərəcədə sevinmək xüsusiyyətlərinə malikdirlər. Eyni zamanda onlar

qazandıqları bilik və məlumatlardan duyduqları sevinc hissini başqaları ilə bölüşdürməyə meyillidirlər. Uşaq şəxsiyyətinin əxlaqi, əqli və estetik cəhətdən zənginləşməsi ona məlum olan faktlar əsasında şəxsi təcrübəsinin zənginləşdirilməsi kimi baş verir. Kiçik məktəbyaşlı uşaqları öyrənmək sahəsindəki sosioloji tədqiqatlar təsdiq edir ki, 8-9 yaşlı uşaqlar ən çox onlara məlum olan faktlar və hadisələr haqqında konkret biliklər əldə etməyə çalışırlar. Belə ki, uşaqlar onları əhatə edən və tanış əşyaların, predmetlərin, heyvanlar və bitki aləminin yaranması və quruluşu haqqında məlumat əldə etməyə xüsusi maraq göstərirlər. Ona görə də "Bu nədir? Bu kimdir? Niyə belədir?" kimi suallarla böyüklərə tez-tez müraciət edirlər.

Kiçik məktəbyaşlılar yeni nə öyrənsə, nə bilirə, onu qəti qəbul edir və ona həqiqət kimi baxırlar.

Maddi varlığı, gerçəkliyi dərk etməyin bütün fəallığı, ətraf mühitlə uşağın əlaqəsi böyüklərin köməyi ilə həyata keçirilir.

Kiçik məktəb yaşlılarda hər bir oxucunun bədii ədəbiyyatı dərk edərkən əsaslandığı emosionallıq, təfəkkür və təxəyyül kimi psixoloji keyfiyyətlər inkişaf edir.

Məşhur psixoloq B.M.Teplov qeyd edir ki, uşaqların estetik idrakı həmişə emosional və səmimi olur. Bədii əsərlərə münasibətdə səmimiliyi, ürəkdən narahat olmaq hissini itirməklə insan həmin əsərlərə estetik münasibətini də itirmiş olur.

Kiçik məktəbyaşlılar sadələvh realistlərdir. Bu cəhəti tərbiyəçilər də qorunmalıdırlar.

Yüksək emosionallıq məktəbəqədər yaşlı uşaqların və kiçik məktəbyaşlıların uşaq şəxsiyyətini hər cəhətdən gözəlləşdirir. Bu yaşlı uşaqlarda mövcud olan təfəkkürün emosionallığı eyni zamanda yaddaşın emosionallığıdır. Bununla bərabər özünü dərk etmənin və həqiqətə obyektiv münasibətin yaranmasından irəli gələn yeni həyat şəraitinin təsiri ilə bu yaşlı uşaqların emosionallığında inkişaf baş verir. Onlarda bu emosionallığın təzahürü daha aydın hiss olunur. Onlar emosional hissələrini gizlətməyi bacarmır, bu haqda heç fikirləşmir də. Belə ki, uşaqlar gülməli kitabı oxuyarkən, gülməli tamaşaya və filmə baxarkən bərkəndə gülür və yaxud qəmli məzmunla malik kiabları bəzən axıra qədər oxumaq istəmir, həm də təkrar oxumaq istəməzlər. Əksinə xoş əhval-ruhiyyə doğuran kitabları təkrar-təkrar oxumaqdan ləzzət alırlar. Kiçik məktəbyaşlılarda hər şeyə üstün gələn emosionallıq tədricən azalmağa başlayır. Bu dərk etmənin özü çox vacib xüsusiyyətdir. Məhz bu cür dərk etmə

məktəblilərin ədəbi əsərə daha düzgün və dərin münasibət bəsləməsinə imkan verir.

Kiçik məktəbyaşlıların təfəkkürü konkretliyi və obrazlılığı ilə fərqlənir. Onlar hər şeyi obrazlı şəkildə təsəvvüründə canlandırmaqla daha yaxşı dərk edir və yadda saxlayırlar. Məhz bu cəhətdən pedaqogikada, kitabxana işində əyanilik mühüm prinsiplərdəndir.

Tədris prosesində və müntəzəm mütaliə nəticəsində uşaqlarda obrazlı təfəkkürlə bərabər anlayışlarla düşünmək qabiliyyəti də inkişaf edir. Onlar oxuduqları kitabda konkret və fasiləsiz fəaliyyətdə olan obrazlara maraqla göstərilirlər. Onları nə təsvir, nə də mühakimələr deyil, yalnız hadisələr, sərgüzəştlər maraqlandırır. Rus pedaqogikasının atası sayılan K.D.Uşinski qeyd edir ki, "uşaq əsasən formalar, rənglər, səslər və duyğular vasitəsilə fikirləşir".

Görkəmli pedaqoq Vasili Aleksandroviç Suxomlinski Uşinskinin həmin fikrini özünün "Ürəyimi uşaqlara verirəm" (I-IV sinif şagirdləri üçündür) kitabında elmi əsaslarla bir qədər də geniş izah edərək göstərir ki, "uşaq fikirləşir" – bu o deməkdir ki, onun beyin yarımkürələri qabığının neyronlarının müəyyən qrupu ətraf aləmin obrazlarını, şəkillərini, sözlərini, hadisələrini qavrayır. Siqnalın ən incə sinir hüceyrələri vasitəsilə gedir.

Neuronların sinir enerjisinin belə heyrətediləcək sürətlə keçməsi məhz bizim fikir adlandırdığımız hadisədir. Uşaq beyninin hüceyrələri o qədər zərifdir, qavrayış obyektinə o qədər həssas reaksiya verir ki, qavrayış və dərk etmə obyektini yalnız görülməklə bilən, eşidilməklə bilən obraz olduqda onlar normal işləyə bilər. Təfəkkürün mahiyyəti fikrin səmimini dəyişməsidir. Bu dəyişmə yalnız o zaman mümkündür ki, uşağın qarşısında ya əyani, real obraz olsun, ya da o qədər parlaq yaradılmış sözlü obraz olsun ki, uşaq haqqında danışılanı sanki görmüş, eşitmiş, hiss etmiş olsun. (Nağılı ona görə çox sevirlər).

Kiçik məktəbyaşlı şagirdlər üçün anlayışlarla təsəvvür etməyi bacarmağı tələb edən kitablara oxumaq hələ tezdir. Bu yaşlı uşaqların obrazlı təfəkküründə müşahidə obrazları daha üstündür. Ona görə də bu cür obrazları psixoloji və pedaqoji ədəbiyyatda "əyani obrazlar" adlandırırlar. Məhz bu xüsusiyyət kiçik yaşlı məktəblilərdə şəkilli kitablara xüsusi maraqla doğurur və onlar oxuduqları və dinlədikləri kitablara aid şəkillər çəkməyə həvəs göstərilir.

Kiçik məktəbyaşlıların əqli fəaliyyətində xəyali obrazlar da böyük yer tutur. Onlarda yaranan yaxşı təsəvvürlə bərabər ətraf mühit haqqında dəqiq və aydın olmayan təsəvvürlər də özünü göstərir. Bu

cür aydın olmayan təsəvvürlər əsasında özlərindən uydurmağa, xəyali obrazlar yaratmağa meyli edirlər. Kiçik oxucuların fantastik əsərlərə maraqla göstərmələrinin səbəbləri də bununla izah olunur. Tədris prosesində onlar tədricən əqli təfəkkürə yiyələnirlər. Bununla da oxuduqlarını təhlil etməyə və ümumiləşdirməyə qadir olurlar. Onlarda təsəvvür də güclənir. Bu təsəvvür isə emosional xarakter daşıyır. Onların ümumiləşdirilməsi zahiri əlamətlər, hissi və əyanilik cəhətdən üstünlük təşkil edir. Yəni hadisələrin konkret nəticələri haqqında fikir yürüdürlər.

Kiçik məktəbyaşlıların həyat təcrübəsi məhdud olduğu üçün təsəvvür dairələri də geniş deyildir. Lakin emosionallıq uşağın təsəvvürünə mühüm təsir göstərir və onun təsəvvürünün güclü və yaxud zəif olmasını müəyyənləşdirir. Bir cəhət də vardır ki, emosionallıq, uşaq təsəvvürünün canlılığı bədii obrazı daha düzgün dərk etməyə kömək edir.

Məktəblilər həyat təcrübəsi qazandıqca həqiqi gerçəklik haqqında təsəvvürləri də dəqiqləşir. Məsələn, onlarda nağıllara maraqla qatır, lakin nağıl qəhrəmanlarının həqiqi mövcudluğuna artıq şübhə əmələ gəlir.

Kiçik məktəbyaşlıların mühüm psixoloji xüsusiyyətlərindən və kitaba münasibətlərini gözəlləşdirən cəhətlərindən biri də onların qavrayışlarının və təəssüratlarının kəskin olmasıdır. Bu yaşda oxunan təsirli kitablarda tərbiyəvi və emosional izi bəzən insanın bütün həyatı boyu yadından çıxmır.

Görkəmli pedaqoq H.G.Krupskaya kiçik məktəbyaşlıların məhz bu cəhətini yəni, uşaqların bu yaşda oxuduqlarının uzun müddət yaddaşlarında həkk olunduğunu, tərbiyələrində mühüm rol oynadığını nəzərə alaraq göstərirdi ki, kiçik məktəbyaşlıların mütaliəsinə düzgün rəhbərlik kitabxana işçilərinin mühüm vəzifəsi olmalıdır.

Kiçik məktəbyaşlıların qavrayışlarının belə aydınlığı onların ayrı-ayrı sözlərə və ifadələrə olan xüsusi münasibətləri ilə əlaqədardır. Onlar sözün ən çox hərfi mənasına diqqət yetirir, ona birbaşa mənə verirlər, yalnız müstəqim mənada düşünürlər. Məsələn, "başqasının qəlbini sındırmaq pis xasiyyətdir", "mağaza müdiri müfəttişi görəndə gözü kəlləsinə çıxdı" cümlələrini eşidəndə bunu müstəqim mənada düşünürlər. Görkəmli şair Samvel Yakovleviç Marşak uşaqların bu cəhətinə xüsusi qiymət verir. O, kiçik məktəbyaşlıların sözə, ifadəyə olan həssas münasibətlərini qiymətləndirərək göstərir ki, "hər bir sözün gücünü hiss etmədən Puşkin şerinin bütün gözəlliyini və

mahiyyətini həqiqi mənada dərk etmək mümkün deyildir. Məhz bu cür oxucular üçün kitab yazan müəllif sevinc hissi keçirir".

Dördüncü sinif şagirdləri ədəbi əsərə münasibətdə 6-7 yaşlı uşaqlara nisbətən yeni mövqe tuturlar. Onlar artıq bədii əsərlərdəki hadisələrin və obrazların fəvqündə durmaq, hadisələrə və qəhrəmanlara əsərin daxilində deyil, kənardan müşahidə etmək imkanı əldə edirlər. Ona görə də bu yaşlı uşaqlar təsvir olunan hadisələrə daha dərinləndirən qiymət vermək imkanına malik olurlar.

Kiçik məktəbyaşlılar qeyri-ixtiyari diqqətləri ixtiyari diqqətlərinə üstün gəlir. Onlar öz diqqətlərini uzun müddət bir fikir, bir mətnin üzərində cəmləyə bilmirlər. Onların bu xüsusiyyəti də tədris və mütaliə prosesində get-gedə dəyişir, ixtiyari diqqət formalaşır, möhkəmlənir.

Kiçik məktəbyaşlıların oxuduqları kitablarda hərfi yadda saxlamaya daha çox meyli edirlər. Onlar oxuduqları kitablarda əsas fikri tuta bilmədiklərindən və söz ehtiyatları məhdudduğu üçün kitabın məzmununu kitabda olduğu kimi danışmağa çalışırlar. Nəhayət tədris prosesində və ardıcıl mütaliə nəticəsində tədriscən bu cəhətlər qaydaya düşür. Xüsusi ilə 4-cü və 5-ci siniflərdən başlayaraq belə halların əvəzinə uşaqlar hər bir hekayəni və yaxud süjetli şəri öz sözlərilə nəql etmək imkanı əldə edirlər.

Kiçik məktəbyaşlılar oxuduqlarına öz münasibətlərini ifadə edə bilmirlər. Oxuduqlarına münasibətləri yalnız zahiri emosional reaksiyalarında üzə çıxır. Oxuduqları kitabçalardakı gözəllik, çirkinlik, komiklik, faciəvilik, gülməli və qorxulu hallar diqqətlərini cəlb edir və onları həyəcanlandırır. Bu cür çoxsahəli həyəcanlara münasibətlərini yalnız "xoşuma gəlir" sözü ilə ifadə edirlər. Başqa oxucu tipindən fərqli olaraq kiçik məktəbyaşlıların "xoşuma gəlir" ifadəsi oxuduqları kitablara olan dərin və güclü emosional münasibətlərini əks etdirir.

Kiçik məktəbyaşlılar hansı bir əsərin janrından və yazıçı mənasından asılı olmayaraq onda müəyyən estetik keyfiyyətlər tapırlar. Bu keyfiyyətlər əsasən gözəllik, qəhrəmanlıq, komiklik və şən əhvalruhiyyədən ibarətdir. Bu cəhətlərə münasibət uşaqlarda daimi xarakter daşıyır və bədii münasibətləri bu keyfiyyətlərdən asılı olur.

Uşaq oxucuları bədii əsərdə ən çox maraqlandıran və həyəcanlandıran cəhət burada tez-tez dəyişən hərəkətlər, hadisələr, bu hadisələrdəki məqsəd aydınlığı və hadisələrin qeyri-adiliyidir. Uşaqlar onlara tanış faktlardan, yaranan qeyri-adi hadisələrdən, gözəlliklərdən daha çox poetik ləzzət alırlar. Daha dəqiq desək uşaqlar tanış hadi-

sələr, faktlar axınında qəribəliklərlə rastlaşanda və qəribə hadisə içərisində tanış faktlar görəndə xüsusi ləzzət alırlar. Kitabxanaçılar və başqa tərbiyəçilər məhz uşaqların bu cəhətlərini daim inkişaf etdirməyə çalışmalıdırlar.

Əlbəttə, bu cəhətlərin əsası təbiətdə yaranır. Uşaq bu keyfiyyətlərə təbiətdə əldə etdiyi tanışlığı əsasında nail olur. Ona görə də uşaqlar təbiətin qoynunda çox olmalı, təbiət hadisələrinə və predmetlərinə aid çox oxumalıdırlar. Konstantin Dmitriyeviç Uşinski uşaq mütaliəsinin iki tərəfi – məntiqi və estetik tərəfindən danışarkən, göstərirdi ki, məntiqi mütaliə üçün ən çox təbiətə aid hekayələr oxudulmalıdır. Çünki ən böyük məntiq təbiətdədir.

Uşağın təbiətdən əldə etdiyi məlumatlar hər hansı əsəri oxuyarkən ondan ləzzət almaqda və mahiyyətini başa düşməkdə ona kömək edir.

Uşaq oxucuların oxuduqları kitablara qiymət vermək meyarları da özünəməxsusdur. Onlar həqiqətin, xeyirxahlığın və düzlüyün qələbəsinə təsvir edən əsərlərdən xüsusi ləzzət alır və təsirlənirlər. Onlar həmişə əsərin uğurlu sonluğunu yüksək qiymətləndirirlər. "Şəngülüm" hekayəsində keçinin qələbəsi, "Cırdan" nağılında Cırdanın divi öldürüb məhv etməsi, Tolstoyun "Yağın iti" hekayəsində itin uşağı və kuklasını xilas etməsi onlarda nə qədər ruh yüksəkliyi yaradır. Lakin S.Ə.Şirvaninin "Aslan və iki öküz" təmsilində şirin öküzləri öldürüb onları parçalaması onları məyus edir. Çünki firıldaqçı qələbə çalır.

Uşaq oxucuların oxuduqlarını qiymətləndirmək meyarlarından biri də "gülməlidir" ifadəsidir. Əvvəldə dediyimiz kimi onlar əsərdəki gülməli yerlərə olduqca ürəkdən gülmürlər. Həm psixoloqlar, həm də kitabxanaşünaslar qeyd edirlər ki, gülüş uşaqların obyektiv varlığa, hadisələrə formalaşmış estetik münasibətlərinin təzahürüdür. Uşaqların gülüşündə oxuduqlarına emosional reaksiyanın müxtəlif təzahürünü görmək olur. Birinci cəhəti odur ki, uşaqlar oxuduqlarından alınan xoş təəssüratın təsirindən gülmür, şənələnir, sevinc əlaməti olaraq dodaqlarında təbəssüm gəzir. Gülüşün ikinci cəhəti isə gülməli hadisələrə, komik vəziyyətlərə münasibətin təsiri ilə meydana çıxır. Uşaq oxucuların komik vəziyyətlərə gülüşü xüsusi ilə fərqlənir və ürəkdən gülmürlər. Uşaqlar qəhrəmanların komik vəziyyətlərinə gülürkən komik vəziyyətin əsasən xarici əlamətlərinə isnad edirlər. Eyni zamanda onlar qəhrəmanın, obrazın əxlaqi nöqsanları ilə əlaqədar düşdükləri komik vəziyyətə və zahiri

simalarına daha bərkdən gülürlər. Məsələn, "Canavar və dovşan" macəralarına "Şir və dovşan" və "Tamahkar it"ə həsr edilmiş multiplikasiya filmində canavarın düşdüyü komik vəziyyətə (dovşanın şir qiyafəsində təsvirindən canavarın qorxması) və yaxud divin xəlbirtə su gətirmək cəhdi uşaqlarda yüksək tənqidi gülüş doğurur. Uşaqların bu cür gülüşünü boş, məzumsuz, kitabın ideyasından təcrid olunmuş gülüş kimi qiymətləndirmək olmaz. Bu gülüşə obrazın hər bir hərəkətini qiymətləndirmək kimi baxmaq lazımdır. Çünki komik vəziyyətlərə yüksək həssas münasibət uşaqda əxlaqi qiymətləndirmə kimi ortaya çıxır. Çünki uşaqların gülüşü ya bəyənmək, ya da mühakimə etmək xarakteri daşıyır.

Bütün bunlarla bərabər uşaq oxucuların gülüşündə əsərin qəhrəmanına bir mehribanlıq, onun müvəffəqiyyətlərinə sevinmək, uğursuzluqlarına qəmlənmək hissi gizlənir ki, bütün bunları uşaqlar sözlə ifadə edə bilmirlər. Bununla belə bunlar estetik cəhətdən olduqca qiymətli cəhətlərdir.

Əsərdəki hadisələrdən bədii ləzzət alması uşağın kitabın ideya-bədii məzmununu dərk etməsi yolunu müəyyənləşdirir. Kiçik yaşlı oxucular bir qayda olaraq qeyri-ixtiyari halda kitabdakı konkret təfsilatları, detalları, mətindəki bəzi süjetləri, qəhrəmanın müxtəlif hərəkətlərini fərdiləşdirirlər. Məhz əsərdəki təfsilatlardan seçilən bu detallar, epizodlardan və hərəkətlərdən başlanan mühakimə əsərin bütövlükdə dərinədən mənimsənilməsinə aparır. Uşaqlar qəhrəmanı qiymətləndirərkən ən çox onun hərəkətlərinə və davranışlarına isnad edirlər. Bu zaman uşaqlar fəaliyyətin, hərəkətin zahiri təzahürünə daha çox fikir verirlər, hadisələr və hərəkətlər arasındakı əlaqəyə diqqət yetirə bilmirlər. Bu işdə onlar böyüklərin köməyinə ehtiyac hiss edirlər.

Kiçik məktəbyaşlılar çox vaxt böyüklərdən soruşurlar ki, nə üçün "Günəş gündüzlər", "Ay isə gecələr işıq verir?". "Vəhşi heyvanlar qışda necə yaşayırlar?" və s. bu yaşda olan oxucular belə sualların cavabını kitablarda tapmağın mümkün olması haqqında təsəvvürə malik deyillər. Onlar həm evdə, həm məktəbdə kitabların oxunuşuna qulaq asır, həmin kitabların şəkillərinə baxırlar. Bunların nəticəsində onlarda emosional təsəvvürlər yaranır. Şagird yadında saxlayır ki, kitab oxunan zaman o necə həyəcanlanırdı, pərt olurdu, gülürdü və s. məhz ona görə də özü sərbəst oxumaq üçün kitabxanacıdan "maraqlı", "gül-məli", "möcüzəli", yaxud "qorxulu" kitablar xahiş edir.

Kiçik məktəbyaşlılarda ümumi xarakterli olsa da, mövzu sorğuları olur. Məsələn, "Heyvanlar haqqında", "Uşaqlar haqqında", "Maşınlar haqqında" və s.

Kiçik məktəbyaşlılar sərbəst kitab seçərkən kitabların xarici görünüşünə böyük maraq göstərirlər. Geniş formatlı, rəngli kitablar onların diqqətini daha çox cəlb edir. onlar kitab seçərkən ailələrinin, sinif yoldaşlarının məsləhətinə qulaq asırlar. Onlar bu işdə kitabxanacının tövsiyəsinə məmnuniyyətlə qulaq asırlar.

I-IV sinfin şagirdləri maraqla oxuduqları bir kitabı yenidən oxumağa çalışırlar. Çünki təkrar oxumaq, eyni zamanda oxuduqlarını daha sərbəst oxumaq onlara ləzzət verir. Onlar kitabın məzmunu ilə əlaqədar bir daha gülmək, yaxud qəhrəmanın taleyi üçün həyəcanlanmaq istəyirlər. Bu cəhətdən məktəblilər adətən sonu qəhrəman üçün uğurlu qurtaran kitabları təkrarən oxumaq istəyirlər. Sevdikləri qəhrəmanların taleyinin uğursuzluğu onları bərk həyəcanlandırır, narazı salır. Belə kitabları heç vaxt təkrar oxumaq istəmirlər. Kiçik məktəbyaşlılar alleqorik əsərləri, eyni zamanda əsərlərdəki eyhamları və məcazları hiss edə bilmirlər.

Birinci – ikinci sinif şagirdlərinin keçmiş həyat haqqında aydın təsəvvürləri olmur. Bu cəhətdən izahatlar da az kömək edir. Bu işdə yalnız kitabda verilmiş yaxşı şəkillər mühüm rol oynayır.

Bu yaşda olan məktəblilər oxuduqlarına münasibətlərini bildirərkən, kitab "xoşuma gəldi", yaxud "xoşuma gəlmədi" deyirlər. Qəhrəmana, obrazlara münasibətdə isə "pisdir", yaxud "yaxşıdır" deyərək qiymətləndirirlər. Məsələn, Müşfiqin "Şəngül, Şüngül, Məngül" mənzum nağılını oxuyarkən "Qurd pisdir", "Keçi yaxşıdır" – deyirlər...

Üçüncü – dördüncü sinif şagirdləri bir çox cəhətdən özündən kiçik həmrəplərindən fərqlənirlər ki, mütaliyəyə rəhbərlik işində həmin cəhətlər nəzərə alınmalıdır. Artıq bu yaşda şagirdlər oxuduqları haqqında fikirləşməyə başlayırlar. Onlarda dinləməyə nisbətən özləri oxumağa maraq üstünlük təşkil edir, eyni zamanda nağıllarla bərabər, artıq hekayə oxumağa da həvəs göstərirlər. Bu şagirdləri kitabdakı qəhrəmanların taleyi daha çox maraqlandırır. Onlar həmin qəhrəmanların əsas hərəkətləri ilə maraqlanırlar, onların psixoloji xarakteri haqqında düşünmürlər. Əsərdəki obrazları qiymətləndirmək cəhətdən üçüncü-dördüncü sinif şagirdləri kiçik yoldaşlarından fərqlənirlər. Onlar, "yaxşıdır" əvəzinə, "cəsurdur", "qorxmazdır", "xeyirxahdır", "düzgünlüyü sevir", "pisdir", əvəzinə "hiyləgərdir", "yalançıdır",

"tamahkardır", "qorxaqdır" və s. kimi obrazın xarakterinə münasib sözlər işlədirlər.

Onların əsərin qəhrəmanlarına verdikləri qiymət və münasibət həmin əsərə münasibətləri ilə eynilik təşkil edir.

Kiçik yaşlı oxucunun kitabxanada tərbiyə olunması onun kitabxanaya qədəm basdığı ilk gündən başlanır. Oxumağı təzəcə öyrənmiş birinci sinif şagirdinin kitabxanaya üzv yazıldığı ilk gündən başlayaraq kitabxanaçı onun mütləqsinin istiqamətvericisi vəzifəsini özünün müqəddəs borcu bilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Беленская Л.И. Ребенок и книга. М.: Книга, 1969. - С. 96.
2. Qədirov Ə.Ə. və Məmmədov İ.H. Yaş psixologiyası. - B.: Maarif, 1986.- S. 117.
3. Руководство чтением детей в библиотеке - М.: Книга, 1976. - С. 121.
4. Suxomlinski V.A. Ürəyimi uşaqlara verirəm.- B.: Maarif, 1979. - S. 95.

С.М.РЗАЕВ

Особенности чтения детей младшего школьного возраста

Резюме

В статье обобщены характеристика читателей 7-9 лет. Как известно, дети младшего школьного возраста составляют чрезвычайно своеобразную категорию читателей. Автор показал, что социально-психологические особенности младших школьников определяет новый этап в развитии отношения к литературе.